

Історіографія та джерелознавство

УДК 39:728. 6 (477. 4)

С.О. Довгань

ЖИТЛО СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У даній статті подано перелік зарубіжних дослідників, в працях яких зустрічаються описи житла Середньої Наддніпрянщини. Перелік в хронологічній послідовності. Взято до уваги описи житла в творах українських письменників. Акцентується увага на різноманітті тематики дослідження, як на описах інтер'єру так і екстер'єру. У текст праці вводиться цитування, що дає змогу краще зрозуміти локальні особливості народного житла регіону. Послідовний виклад матеріалу задовольняє науковий стиль виконання. У цілому, дослідник демонструє вміння послідовно, аргументовано аналізувати, робити висновки.

Ключові слова: народна архітектура, хата, Середня Наддніпрянщина, інтер'єр, матеріальна культура, традиційне українське житло, побут, піч, піл, тапчан, чотирихилий дах, глина, село, призьба.

Дослідники минулого неодноразово звертали увагу на особливості матеріальної культури українського народу. Однією з таких часточок було й залишається до сьогодні традиційне народне житло. Зарубіжними та вітчизняними дослідниками багато зроблено в дослідженні народного житла Поділля, Півдня України, велика кількість праць по Полісся та такого великого регіону як Західна Україна, значна частина праць є і по дослідженню житла на сході України. Однак, лише незначна частина матеріалів по «серцю» України – Середній Наддніпрянщині. Тому дослідження архітектури Середньої Наддніпрянщини залишається актуальним і сьогодні.

Цей регіон ще називають Центральною Україною, або Подніпров'ям (хоча остання назва може стосуватися всієї течії Дніпра). Тому точнішою назвою краще вважати саме Середня Наддніпрянщина. Мова йде як про Лівобережжя, так і про Правобережжя [1].

Традиційне житло Середньої Наддніпрянщини, за визначенням багатьох іноземних дослідників і мандрівників, які свого часу побували на цих землях, представляло цілком оригінальний витвір народу, було самобутнім явищем в історії архітектури, високим зразком будівельних, мистецьких, етичних та естетичних конструкцій.

Одним із перших дослідників, що залишив нам опис життя та побут землеробських племен – скіфів-орачів, що населяли Середнє Придніпров'я був давньогрецький історик Геродот (485 – 425 рр. до н.е.) [2, с. 229].

Не менш відомий дослідник, що зробив вагомий внесок у дослідженні України в XVII ст. був французький інженер, військовий картограф Г.Л. де Боплан. Він мандруючи по Дніпру, захоплювався високим мистецтвом народного будівництва. І в своїх працях залишив описи жител та побуту. Ось, наприклад: «Житла будуються на московський кшталт, усі на одному рівні, досить низькі, рідко коли перевищують один поверх. Використовуються тут світильники, зроблені із просмолених скалок; ті скалки такі дешеві, що за два динари можна купити більше, ніж потрібно навіть на найдовшу зимову ніч. На базарах продають димарі для печей...» [3].

Павло Алепський, що переїздив через Україну в 1654-1655 роках, із захопленням писав про українські сади, «яким не було числа і в яких було багато вишень, абрикос, горіхових дерев, шовковиць та виноградної лози». Він засвідчує, що «кожна хата в козацькій землі потопає у саду, а земля засаджена капустою, морквою, ріпою, петрушкою тощо» [4, с. 198]. Звідси ми можемо стверджувати, що завжди в селах любили біля житла висаджувати сади та виділяти землю під городину.

Багато цікавих матеріалів подано в описах шведського посла Конрада Гільдебранта, який подорожував по Україні 1656-1657 рр. Він писав, що в хаті селянина стояла велика піч, де пекли і варили, а зверху на ній на овечих шкірах (на старих кожухах) спали діти і прислуга, а господарі — на підвищеному тапчані (мабуть, на дерев'яному настилі для спання – «полу») [5].

Що стосується пізніших часів, то нам відомо про різні документи, в яких збереглося багато описів замків та фортець. Водночас слід мати на увазі, що до складу замкових або фортечних комплексів входили і житлові будівлі, мало відмінні від сільських чи міських хат. Ще в першій половині XVIII ст. житло козацької старшини мало чим відрізнялося від житла багатих козаків і міщан. Народна основа житла, як засвідчують джерела, служила базою і для житла багатих людей в XV – XVII ст. Про те, що навіть старшинські та гетьманські житла були простими, засвідчують описи. Це були звичайні хати на дві половини (світлиці з кімнатами, а посередині сіни), в кожній світлиці по чотири вікна і тільки зовнішній вигляд будівлі з «ганками» навколо, з віконцями, горищами над рундуками і над коморами, відрізняв їх від хати заможного козака [6, с. 246].

Німецький лікар і природник Самуель Готліб Гмелін у своїй чотирьохтомовій «Подорожі по Росії» (1770–1784) писав про українців, що вони «дуже пильні, вдачею веселі, привітливі, замилювані до музики, а ще більше до пиття... Люблять і пильнують чистоти, для того і в найпростіших хатах у них значно краще, ніж у найбагатших дворах у росіян» [7, с. 17].

З цілого XIX ст., можливо, найбільш цікавий опис подорожі по Україні Й.Г. Коля під заголовком «Die Ukraine, Kleinrussland» (1841). Коль, визначний учений і мандрівник, основоположник антропогеографії, переїхав цілу Україну від Харкова до Одеси і від Одеси до Перемишля. У своїй праці спеціально звертає увагу на житлові умови та побут. У своїх мандрівних нотатках відзначив: «Українці живуть в охайних, завше підтримуваних у чистоті хатах, які начебто усміхаються до тебе. Господині не вдовольняються тим, що кожного тижня їх миють, як це роблять голландці, але ще й раз на два тижні їх білять. Тому їх хати виглядають білі, неначе свіжовибілене полотно» [8, с. 23].

Вагомий внесок у дослідженні житла на території Середньої Наддніпрянщини зробив відомий археолог В. Хвойка на початку XX ст. в селі Трипіллі, недалеко від Києва. Під час археологічних розкопок було виявлено поселення. (Воно згодом дасть назву новій археологічній культурі названій трипільською – С. Д). Людність мешкала на берегах річок. Хати були прямокутної форми. Чотирисхилий дах спирався на стовпи. Стіни дерев'яні, обмащені з обох боків глиною. Підлогу робили з дерев'яних плах, складених помостом, обмазаних глиною, іноді обпаленою. Розміри цих будівель були різні – від 6 до 150 кв. метрів. Стіни бували розписані. Житла були здебільшого багатокамерні. Наприклад, переважали чотирикімнатні. Нерідко вони були розписані темночервоними фарбами. Крім багатьох селищ, розкопаних на Україні, знайдено кілька глиняних моделей, так званих «хаток» (Сушківка, Володимирівка, Попудня), які доповнюють уявлення про ці будівлі. Вони мали всередині грубу, лави. Вид хаток нагадує пізніші українські хати, так само, як нагадує їх самий характер будови: дерев'яні, обмащені глиною, стіни [9].

Було б не правильно залишити поза увагою імена відомих українських письменників та поетів, відомих митців, які у своїх працях подають чудові описи садиб, інтер'єру та екстер'єру житла Наддніпрянщини. Ось до прикладу в повісті «Бурлачка» І. Нечуй-Левицький подає прекрасний етнографічний опис сільського житла XIX ст: «З того зкопаного високого місця дивилась на Рось весела хатка Михальчевського з двома ясними вікнами, обведеними червоною фарбою. Одвірки коло дверей були помальовані темно-синьою, а двері ясно-синьою фарбою. До сіней була припнута повітка з широкими, плетеними з лози ворітьми. Кругом хати жовтіла призьба, неначе жовтий пояс...» [10, с. 109].

Зустрічаються в його творах і описи інтер'єру житла: «Серед стола, на білій скатертині, лежав хліб та сіль. Комин був білий, на йому не видно ні цятиночки! Лежанка, челюсті й припічок неначе тільки що були помальовані червоною глиною. В хаті по-хазяйськи, чисто, лавки і вікна помиті, а на вікнах стоять в кухликах квіти. Над столом висить новий, хороший образ з Києва, аж на чотири особи; на образах рушники, шиті орлами та хмелем. Скриня заслана килимом, а постіль та піл – білим рядном...» [11, с. 46].

Не залишились осторонь І. Нечуя-Левицького і моменти пов'язані із самим будівництвом житла, що є добрим матеріалом для вивчення особливостей будівництва того періоду, притаманних Наддніпрянщині: «Кайдаш прикупив трохи колодок, щоб поставити Карпові хату через сіни. Тільки почалась на дворі весна, він закопав слупи. Мотря посіяла на тому місці пшеницю. Пшениця зійшла, то був знак, що місце для хати було чисте...» [12, с. 197].

Середню Наддніпрянщину, куди територіально входять землі південної Київщини та Черкащини, нерідко називають Шевченківським краєм. Тарас Шевченко в одному із своїх віршів показує ті риси, що були притаманні селу Наддніпрянщини. А саме білі невеличкі хатинки, які потопали в садах: «Село! І серце одпочине... Село на нашій Україні – неначе писанка: село зеленим гаєм поросло; цвітуть сади, біліють хати, а на горі стоять палати, неначе диво, а кругом широколисті тополі; а там і ліс, і ліс, – і поле. Сам Бог літає над селом» [13, с. 197].

Саме образ «білої хати», що стоїть у садочку, квітами повита, неначе дівчина, за висловом Т.Г. Шевченка, став свого роду візитною карткою не лише Середньої Наддніпрянщини, а й України в цілому, бо втілює не просто довершений зразок народної архітектури, а й цілу систему естетичних засад, народної творчості, навіть образ світоглядних уявлень та людських стосунків. «Біла, з теплою солом'яною стріхою, порослою зеленим оксамитовим мохом, – писав Олександр Довженко, – архітектурна праматір пристанища людського. Незамкнена, повсякчас відкрита для всіх, без стуку в двері, без «можна?» і без «увійдіть», житло просте, як добре слово, й законне, немовби створили його не людські руки, а сама природа, немовби зросло воно, як плід, серед зелені і квітів» [14].

Можна зробити висновок, що народна архітектура Середньої Наддніпрянщини завжди притягувала до себе увагу своєю невичерпною красою та оригінальністю в різні часи різних за фахом та освітою людей: істориків, лікарів, послів, етнографів, письменників та інших, кому безпосередньо доводилось зустрітись з нею.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Електронний ресурс: Народознавство: Середня Наддніпрянщина. <http://www.readbookz.com/book/190/7020.html>.
2. Козинська І.П. Етапи пізнання природи Кіровоградської області // Наукові записки. Серія: Географія. – 2007. – Вип. 13. – С. 229-232.
3. Електронний ресурс: Г. Л. де Боплан. Опис України. Пер. з фр. Я. І. Кравця. Львів, 1990. Опис України і ріки Борисфен, званої в народі Ніпр чи Дніпр, од Києва до моря, в яке ця ріка впадає. <http://litopys.org.ua/boplan/bop2.htm#pid3>.
4. Барлядяну-Бирладник В. Українське село – колыска національної культури та менталітету // Універсальні виміри української культури. – Одеса. – 2000. – С. 197- 199.
5. Електронний ресурс: Народна архітектура України. <http://ua.textreferat.com/referat-1927.html>.
6. Приходько Н. Некоторые вопросы истории жилища на Украине // Древнее жилище народов Восточной Европы. – Москва. – 1975. – С.245- 275.
7. Електронний ресурс: Формат файла: Microsoft Word - В виде HTML. Для широкого кола читачів. Друкується за виданням: Січинський В. Чужинці про Україну. – Авгсбург, 1946. spas.net.ua/files/foreigners%20about%20Ukraine.doc.
8. Електронний ресурс: Формат файла: Microsoft Word - В виде HTML. Для широкого кола читачів. Друкується за виданням: Січинський В. Чужинці про Україну. – Авгсбург, 1946. spas.net.ua/files/foreigners%20about%20Ukraine.doc.
9. Електронний ресурс: Основні етапи господарського розвитку первісного суспільства: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&sl=uk&u=http://eup.ru/Documents/2006-07-18/4176E-3.asp>.
10. Нечуй-Левицький І. Твори у двох томах. Том II: Повісті та оповідання. – К.: Наукова думка, – 1986. – 637 с.
11. Нечуй-Левицький І. Твори у двох томах. Том I: Повісті та оповідання. – К.: Наукова думка, – 1986. – 637 с.
12. Нечуй-Левицький І. Твори у двох томах. Том II: Повісті та оповідання. – К.: Наукова думка, – 1986. – 637 с.
13. Барлядяну-Бирладник В. Українське село – колыска національної культури та менталітету // Універсальні виміри української культури. – Одеса. – 2000. – С. 197- 199.
14. Електронний ресурс: Публікації: 20 травня 2008 13:51/Архітектура, Побут. Особливості побудови народного житла: <http://mamajeva-sloboda.ua/publ.php?id=3>.

Довгань С.О. ЖИЛЬЕ СРЕДНЕЙ НАДДНЕПРЯНЩИНЫ В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ.

В данной статье подан перечень зарубежных исследователей, в трудах которых встречаются описания жилья Средней Надднепрянщины. Перечень в хронологической последовательности. Приняты во внимание описания народного жилища в произведениях

украинских писателей. Акцентируется внимание на разнообразии тематики исследования как на описаниях интерьера, так и экстерьера. В текст работы вводятся цитирование, которое дает возможность лучше понять локальные особенности народного жилища региона. Последовательное изложение материала удовлетворяет научный стиль выполнения. В целом, исследователь демонстрирует умение последовательно, аргументированно анализировать, делать выводы.

Ключевые слова: народная архитектура, дом, Средняя Надднепрянина, интерьер, материальная культура, традиционное украинское жилье, быт, печь, полати, топчан, четырёхскатная крыша, глина, село, завалина.

Doygan S.O. HABITATION OF MIDDLE NADDNIPRYANSHINI IN HISTORIOGRAPHY RESEARCHES.

The list of foreign researchers in labours of which there are descriptions of habitation of Middle Naddnipryanshini is given in this article. A list is in a chronologic sequence. Except for labours of researchers, descriptions of the Ukrainian writers are accepted in attention. Attention is accented on the riznomaitti subjects of research as on descriptions of inter'eru so ekster'eru. In text works are entered quoting which enables better to understand the local features of region. Successive exposition of material of zodovil'nyae is scientific style of implementation. On the whole, a researcher demonstrates ability consistently, argued to analyse, to draw conclusion.

Keywords: folk architecture, house, Middle Naddnipryanschina, inter'er, financial culture, traditional Ukrainian habitation, way of life, stove, pil, trestle-bed, chetirishkiliy roof, clay, village, priz'ba.

УДК 94(477) «17/18»

О.В. Кривошея

ЕВОЛЮЦІЯ ВНУТРІШНЬОЇ СТРУКТУРИ ЗАПОВІТІВ

В даній статті аналізується еволюції внутрішньої структури заповітів на прикладі тестаменту генерального обозного Івана Волевача.

Ключові слова: тестамент, заповіт, спадкоємці, козацький реєстр, козацька старшина.

Тестаменти, чи заповіти, є важливим історичним джерелом приватно-правового походження [1, с. 357], які мають високу ступінь інформативності і репрезентативності. Вони є яскравим проявом людської думки, в яких зафіксовані основні економічні, духовні, соціальні та політичні здобутки конкретної особистості як результат її життєвої діяльності. Можна погодитися з тим, що «мотив створення подібних документів є основою їх достовірності» [2, с. 265].

В архівосховищах зберігається значна кількість заповітів, але попри велике значення як джерела вони використовуються як попередниками [3], так і сучасними дослідниками досить рідко [4].

У статті пропонується спроба аналізу еволюції внутрішньої структури заповітів на прикладі тестаменту генерального обозного Івана Волевача 1650 р. [5, с. 58]. Духівниці мали таку внутрішню структуру: інвакація, інтитуляція, нарація, диспозиція, карабарація, кінцевий протокол, субскрипція.

Початковий протокол досліджуваного нами тестаменту розпочинався такою інвакацією: «Во имя отца и сына и светаго духа, Святия живоначальния неразделимия тройца, стаетсе речь у вечность. Аминь» [6, с. 27].

В інтитуляції тестаменту Волевача «Я, раб божий Иван Тихонович Волевач, обозний Войска Запорожского, обиватель чигринский» засвідчується ім'я, титул і місце проживання.

Нарація засвідчує обставини справи з вказівкою випадку написання тестаменту: «будучи мне от господа Бога хоробою обтеженному и лежачи на смертной постели при конци житие моего, пишу сей мой тестамент», причому, вказується на добровільний і правоспроможний характер цього запису «за доброй памяти и з уласного розуму моего, будучи ни от кого ненамовленный и непримущен, леч з доброй воле своей, напред душу свою грешную полешаю господу Богу, а тело мое ко погребению земному, отдаюся у вечную опеку по воле